

УДК 930(092)

СЕМЧУК
Надія Іванівна,
канд. філос. наук,
провід. наук. спів роб.
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ЄЖИ ТОПОЛЬСЬКОГО У СВІТЛІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

У контексті розвитку польської історичної науки другої половини ХХ століття подається аналіз наукової спадщини польського теоретика, методолога, історіографа і конкретного історика Єжи Топольського, творчість якого й дотепер не отримала належної наукової та історіографічної оцінки ні у самій Польщі, ні за її межами; з'ясовується його роль у процесі становлення сучасної європейської історіософської та історичної науки..

В контексте развития польской исторической науки второй половины ХХ века представлен анализ научного наследия польского теоретика, методолога, историографа и конкретного историка Ежи Топольски, творчество которого и донныне не получило надлежащей научной и историографической оценки ни в самой Польше, ни за ее пределами; освещается его роль в процессе становления современной европейской историософской и исторической науки..

In the context of development of Polish history science of the second half of ХХ century the scientific works of the Polish theoretician, methodologist, historiographer and concrete historian Jerzego Topolsky are researched, his role in the process of making modern European history science is determined.

Історична полоністика як напрям наукових досліджень включає вивчення питань історичного розвитку польської спільноти у всіх її суспільних проявах – політичних, соціальних, етнокультурних, економічних тощо. Таке визначення дає змогу розглядати історію Польщі як еволюцію і зміни станів польського народу-нації з часу виникнення спільноти, котра ідентифікувала себе як суспільність, інтегровану на підставі певних політичних чи етнокультурних ознак [1, с. 34]. Згідно з запропонованим визначенням, до історичної полоністики слід віднести усі дослідження, присвячені мові, літературі, культурі, географії, етнографії поля-

поляків, іншими словами, все те, що розкриває і поглиблює розуміння польської спільноти. Збагатити і поглибити знання про історію Польщі і поляків, а також визначити актуальні проблеми розвитку польської історичної науки дозволяє вивчення окремих напрямів польської історіософської та історичної думки, звернення до творчості польських учених.

У контексті зазначеного неабиякий інтерес представляє постать Єжи Топольського – польського історика, теоретика, методолога та історіографа, який відіграв значну роль в історії польської історіографічної науки другої половини ХХ століття. Внесок його в історичну науку сприяв створенню сучасної теоретично орієнтованої історії.

Усі наукові праці Є. Топольського відзначаються ерудицією, глибоким аналізом, неординарністю мислення, прагнення широкого синтезу з урахуванням емпіричних деталей, увагою до здобутків попередників. Доробок вченого складає більше 1100 найменувань наукових публікацій. Це, передусім, монографії, статті, видані лекції та рецензії, в яких піднімаються проблеми теоретико-методологічного, конкретно-історичного та історіографічного характеру [2].

Основною темою ранніх досліджень Єжи Топольського було вивчення економічної історії, проблематика аграрної історії Польщі нового часу і, зокрема, земель гнезненського архієпископства, які були характерним прикладом економічного розвитку феодалних володінь даного періоду. Внутрішня організація земель гнезненського архієпископства, становище селян, що мешкали на його території, стали предметом перших наукових публікацій історика. Ґрунтовною роботою цього періоду, яка підбила підсумок усіх попередніх досліджень з проблем розвитку сільського господарства, стала монографія «Сільське господарство у володіннях гнезненського архієпископства» (1958) – ядро усіх праць польського історика з економічної теорії [3].

У 60-ті роки Єжи Топольський звернувся до проблем економічного розвитку Європи періоду пізнього середньовіччя і раннього нового часу. Значний інтерес дослідника викликали питання, пов'язані з процесами виникнення і розвитку капіталізму на заході Європи та становленням пансько-кріпацької си-

стеми в її центральній та східній частинах. Фундаментальною працею з цього питання стала робота «Зародження капіталізму в Європі у XIV-XVII ст.» (1965 р.), в якій, завдяки довготривалим і плідним дослідженням, використанню нових методів та широкого статистичного матеріалу автору вдалося створити власну оригінальну концепцію економічного розвитку Старого світу протягом XIV-XVII віків і викликати неабиякий інтерес науковців.

Займаючись проблемами економічної історії, Є. Топольський значної уваги приділив питанням розвитку торгівлі у Польщі періоду раннього нового часу, присвятивши цій тематиці значну кількість робіт («Показник економічного росту Польщі у X-XX століттях» (1967), «Економічні проблеми у Польщі» (1970), «Проблеми моделювання економічної історії Польщі» (1978), «Польська та європейська економіка в XVI-XVII ст.» (1977), «Економічний переворот XVI століття у Польщі та його наслідки» (2000)). За Є. Топольським, одним з найважливіших факторів економічного розвитку Польщі на той час було заснування мережі міжнародних ярмарків, особливе місце серед яких займала гнезненська. Саме її функціонуванню приділив значної уваги історик, ставши фактично не тільки першим дослідником цієї проблеми, а й відкривачем Гнезна як важливого торговельного центру. Таким чином, Є. Топольському вдалося відтворити концепцію економічного розвитку Польщі та Європи і започаткувати новий напрям досліджень.

Політична історія польської держави – другий не менш значущий і цікавий напрям наукової діяльності Є. Топольського. Свою увагу дослідник зосередив на періоді нового часу – з початку XVI ст. до політичних розподілів Речі Посполитої. Перші праці у цій галузі досліджень присвячено проблемам польсько-німецьких відносин, де розглядалася роль Пруссії у розподілах Речі Посполитої («Пруська узурпація кордонів у добу першого розподілу Польщі (1772-1777)» (1968), «Проблематика і розвиток польсько-німецьких відносин в XVI-XVIII ст.» (1991), «Польща у нові часи (1501-1795)» (1999)).

Єжи Топольський докладно зусиль до створення «Історії Польщі», яка мала на меті підсумувати багаторічну працю істориків, виступивши ініціа-

тором та організатором цього проекту. Як автор розділу польської історії нового часу, він запропонував новий підхід щодо її періодизації, увівши власні хронологічні межі того історичного періоду, який передував політичному розподілу Речі Посполитої. Автор застосував сучасні підходи щодо висвітлення основних проблем цього періоду, даючи цілісну оцінку минулого польської держави та суспільства. Неабиякий резонанс мала його фундаментальна праця «Польща у новий час. 1501-1795» (1975), яка вийшла у серії «Польща. Історія народу, держави і культури» і стала комплексним дослідженням, що охоплює всі сфери історії польського народу. Автор зумів відобразити не тільки перипетії політичного розвитку країни на досить складному етапі, але й торкнувся деяких проблем економічного розвитку Речі Посполитої в епоху нового часу та питань, пов'язаних із формуванням сучасного польського суспільства і його культури. Значної уваги дослідник приділив вивченню процесу становлення та функціонування національної свідомості поляків. У контексті проблематики політичної історії вартими уваги є роботи, присвячені історії Польщі другої половини ХХ століття («Нарис історії Польщі» (1986), «Основні фактори історичного розвитку Польщі» (1990), «Історія Польщі з найдавніших часів до 1990 р.» (1994), «Польща ХХ століття. 1914-1995» (1995)). Вони допомагають репродукувати уявлення Топольського щодо важливого для польської історії періоду та відстежити еволюцію наукових поглядів ученого [4, 5].

Наприкінці 50-х років Є. Топольський звернувся до вивчення питань, пов'язаних з теоретичними й методологічними аспектами історичного пізнання. Перші його роботи з цієї проблематики були присвячені вивченню теорії і методу історичного матеріалізму. Вже в них польський учений прагнув власної, багато в чому новаторської, інтерпретації теоретичної спадщини К. Маркса, намагаючись не просто йти за заданою схемою, а використовувати метод історичного матеріалізму для творчого пізнання минулого.

Найважливіша робота Топольського з'явилася в середині 60-х років і мала назву «Методологія історії» (1968). Вона дотепер вважається однією з авторитетних праць з даної тематики, існуючих у польській історичній науці. У ній

автор намагався не тільки проаналізувати розвиток методології історії як науки, але висунув цілий ряд власних концепцій [6]. Учений звернувся до таких ключових теоретичних питань, як характер історичного пізнання, проблема історичного джерела та його інтерпретації, нарратив і його роль в історичному дослідженні тощо. У комплексі теоретико-методологічних робіт Є. Топольського важливе значення мала його ґрунтовна праця «Теорія історичного знання» (1983).

Серед останніх значних досліджень вченого, проведених у цьому напрямі, була його монографія «Як пишеться і розуміється історія» (1996), де Єжи Топольський розглядає постмодерністський та постпостмодерністський напрями у філософії історії, піддаючи аналізу концепції таких вчених, як М. Фуко, А. Данто і Ф. Анкерсміт. Крім того, в цій роботі польський методолог репрезентував власне бачення проблем історичного нарративу і його структури, історичного джерела та істини в історичному пізнанні. Своєрідність теоретичних та методологічних поглядів Топольського на історію як науку демонструють й інші його праці – «Марксизм та історія» (1977), «Розуміння історії» (1978), «Історична концепція Карла Маркса» (1984), «Методологія історії та історичний матеріалізм» (1990), «Історія історіографії та виклик «лінгвістичного повороту» (1998) та інші.

Окрему групу праць Єжи Топольського складають монографії і статті, присвячені проблемам розвитку самої історичної науки, до яких польський історик звертався упродовж усієї своєї наукової діяльності. Вони реконструюють оцінку досліджень як окремих західних істориків, так і цілих напрямів світової історіографії. Серед найзначніших історіографічних робіт Є. Топольського – «Правда і модель в історіографії» (1982), присвячена проблемам істини та її досягненні в історичному дослідженні; «Про нову модель історії. Ян Рутковський (1886-1949)» (1986), в якій автор не тільки представив творчу біографію свого вчителя, а й ретельно проаналізував теоретичні, методологічні й конкретно-історичні дослідження цього видатного польського вченого першої половини ХХ століття [7]. У «Нарисах історії історіографії», одній з останніх історіографічних праць Топольського, автор відстежив розвиток світової історичної дум-

ки з давніх часів дотепер, зупиняючись на тих проблемах, які є актуальними і для сучасної історичної науки.

Варто відзначити, що у публікаціях польського історика знайшли своє відображення різні проблеми історії історичної науки, серед яких - «Основні тенденції розвитку історіографії XIX та XX ст.» (1983), «Моделі обґрунтування розподілів Польщі у польській, німецькій і австрійській історіографії та концепції історичної істини» (1993), в яких представлено аналіз становлення та розвитку європейської історіографії з кінця XVIII до XX століття. «Дослідження з аграрної історії в Народній Польщі» (1959), «Розвиток історичних досліджень у Польщі у 1945-1969 рр.» (1970), «Між догмою та плюралізмом. Історики й держава у Польщі після другої світової війни» (1994), «Польські історики тет-а-тет з марксизмом після другої світової війни» (1995), присвячені: а) вивченню основних тенденцій розвитку польської історичної науки у другій половині XX століття, б) проблемам взаємовпливу історії та марксизму як ідеології та теорії, в) проблемам історичного пізнання.

Попри широкий спектр проблематики, усі дослідження Є. Топольського відзначаються детальним історіографічним оглядом: автор скрупульозно розглядав різні концепції, що склалися в історіографії, і які певним чином стосуються актуальних йому проблем.

Окрім наукових досліджень важливе значення мають рецензії Є. Топольського на нову методологічну і історико-економічну літературу, від коротких анотацій до великих критичних статей. Важливість залучення подібного роду робіт для більш глибокого розуміння суті творчості будь-якого представника науки безперечна, оскільки в критичних відгуках ученого можна відстежити його власні концепції і підходи щодо даної проблеми.

Окремої уваги потребують мемуари Єжи Топольського та його автобіографія. У своїх спогадах вчений завжди з особливою теплотою згадував своїх вчителів та колег, чітко і лаконічно подавав теоретичні й концептуальні засади своїх робіт, відзначав основні напрями власної творчості та давав критичну характеристику своїм дослідженням («Про мої наукові праці», 1993).

Як видається, у контексті об'єктивного аналізу складного і суперечливого процесу розвитку польської історичної науки у другій половині ХХ століття Є. Топольський посідає гідне місце. Його життєвий шлях та внесок в історичну науку представляють великий пізнавальний інтерес для істориків і набувають особливої актуальності в умовах переоцінки цінностей історичної науки в цілому. Сьогодні, формуючи уявлення про цілісну історію поляків, вкрай необхідним є звернення до наукових праць, присвячених висвітленню важливих проблем історії Польщі, адже Польща є сусідом України, а історичні долі двох народів настільки пов'язані, що утворили заплутані вузли. Без знання і розуміння історичного минулого ближчих й дальших сусідів України, інших народів і країн світу не розвивається сьогодні жодна цивілізована держава – цього вимагає елементарна політична практика.

Список використаної літератури

1. *Зашкільняк Л.* Історична полоністика останнього десятиріччя в Україні // Проблеми слов'язознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 34-38.
2. *Topolska M.D.* Bibliografia prac profesora Jerzego Topolskiego za lata 1951-1987 Vliedzy historic a teoria. Refleksie nad problematyka. Warszawa - Poznani. 1988. S. 66-134; *Topolska M.D.* Bibliografia prac profesora Jerzego Topolskiego za lata 1987-1998 .7 *Studia Historiae economicae*. Vol. 23. 1998. S. 7-38.
3. *Hoszowski S.* Przedmowa // *Topolski J.* Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieznieiiskiego. Poznani, 1958.
4. *Топольський Е.* Методологія історії і історический матеріалізм // *Вопросы истории*. – 1990. – № 5. – С. 3-14; *Топольський Е.* Исследования по аграрной истории в Народной Польше // *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. – 1959 год. – М., 1961. – С. 408-438; *Топольський Е.* Развитие исторических исследований в Польше в 1945-1969 гг. // *Историческая наука в Народной Польше в 1945-1969 гг.* / Ред. З. Пустула, А. Вычаньски. – Варшава, 1970. – С. 7-65.
5. *Юсупов Р.Р.*[Рецензия] // *Вопросы истории*. – 1996. – № 9. – С. 169-171. – Рец. на кн.: *Topolski J.* Historia Polski od czasow najdawniejszych do 1990 roku. Warszawa, 1994.
6. *Piekarczyk S.* Propozycje teorii (wokol «Metodologii historii» J. Topolskiego) // *Przeglad Historyczny*. – 1970. – Т. 61, № 1. – S. 95-111.
7. *Горизонтов Л.Е.* «Методологический переворот» в польской историографии на рубеже 1940 – 1950 годов и советские историки // *Славяноведение*. – 1993. – № 6; *Горизонтов Л.Е.* Рец. на: *Topolski J.* O nowy model historii.

Jan Rutkowski (1886-1949). Warszawa, 1986 // Вопросы истории. – 1987. – №6. – С. 171-172;

8. *Запкильняк Л.А.* Формирование и развитие исторической науки в Польше. – Львов, 1986.